

Research Paper

Empowering Informal Neighborhoods With People-Space Interconnection Approach

***Mohammad Taghi Heydari**¹ , **Sadegh Barzegar**², **Mohsen Ahadnejad Reveshty**³

1. Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Humanities, Zanjan University, Zanjan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Human Geography, Payame Noor University, Tehran, Iran.
3. Associate Professor, Department of Geography, Faculty of Humanities, Zanjan University, Zanjan, Iran.

Use your device to scan
and read the article online

Citation: Heydari MT, Barzegar S, Ahadnejad Reveshty M. (2020). [Empowering Informal Neighborhoods With People-Space Interconnection Approach (Case Study: Zanjan Informal Settlements) (Persian)]. *Journal Strategic Studies of Public Policy*, 9(33), 102-127.

Received: 02 Jun 2019

Accepted: 26 Jan 2020

Key words:

Empowering, People-space interconnection, Social responsibility, Zanjan city

ABSTRACT

Today, the social dimensions of urban space are more than ever considered by planners, and it is important to find the connection between spatial qualities and social concepts. Therefore, the theoretical basis of the present study was the desirability survey of people - space in informal settlements of Zanjan City, with its empowerment approach. Regarding the subject area and dimensions of the problem, the study was an applied one in objectives and descriptive-analytical in nature and is based on a future research approach. The results showed that social driving was an indisputable condition of people-space integration and empowerment of informal settlements in Zanjan. Intervening in this area will face serious problems to improve the quality of life and achieve sustainable development goals.

* Corresponding Author:

Mohammad Taghi Heydari. PhD.

Address: Department of Geography, Faculty of Humanities, Zanjan University, Zanjan, Iran.

E-mail: mt.heydari@znu.ac.ir

مقاله پژوهشی

توانمندسازی محلات غیررسمی شهر با رویکرد هم‌پیوندی مردم-فضا

* محمدتقی حیدری^۱، صادق بزرگر^۲، محسن احدنژاد روشنی^۳

۱. استادیار، گروه جغرافیه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

۲. استادیار، گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳. دانشیار گروه جغرافیه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۲ خرداد ۱۳۹۸

تاریخ پذیرش: ۰۶ بهمن ۱۳۹۸

امروزه ابعاد اجتماعی فضای شهری بیش از هر زمان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار دارد و یافتن ارتباط بین کیفیت‌های فضایی و مفاهیم اجتماعی از اهمیت زیادی برخوردار است؛ بنابراین آبخور نظری پژوهش حاضر مطلوبیت‌سنجی هم‌پیوندی مردم-فضا در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان با رویکرد توانمندسازی آن بوده است. با عنایت به گستره موضوعی و ابعاد مسئله، هدف پژوهش، کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی و بر رویکرد آینده‌پژوهی استوار بوده است. نتایج نشان داد توجه به محرکه اجتماعی شرط انکارناپذیر هم‌پیوندی مردم-فضا و توانمندسازی محله‌های اسکان غیررسمی شهر زنجان بوده است؛ بنابراین با توجه به وجود رابطه معنادار میان شاخص‌های اجتماعی هم‌پیوندی، بی‌توجهی به ظرفیت‌های اجتماعی بالفعل در تمهیدات برنامه‌ریزی و مداخله در این ناحیه، ارتقای کیفیت زندگی و دست‌یابی به اهداف توسعه پایدار را با مشکلات جدی روبه‌رو خواهد کرد.

کلیدواژه‌ها:

توانمندسازی، هم‌پیوندی مردم-فضا، پاسخ‌گویی اجتماعی، شهر زنجان.

* نویسنده مسئول:

دکتر محمدتقی حیدری

نشانی: زنجان، دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا.

پست الکترونیکی: mt.heydari@znu.ac.ir

مقدمه

فضاهایی که بتواند اجتماع مردمی را در کلیه ساعات شبانه‌روز به صورت طولانی مدت در خود داشته باشد به عبارت دیگر فضایی دعوت کننده باشد. این چنین فضایی در درجه اول امکان برخورد اجتماعی و در نتیجه ارتباط و تعاملات اجتماعی را به همراه دارد. مشاهده افراد، گفت‌وگو و غیره در طول این رابطه به وجود می‌آید و چنین فضایی زمینه‌ساز تجربه‌اندوژی، مبادله احساس و اندیشه و نهایتاً ارتقا و کنترل کیفیت منظر شهری است. از طرفی در محیط‌هایی که تعامل اجتماعی قابل توجهی بین ساکنین وجود دارد، میزان جرم و جنایت پایین است (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶).

در این راستا امروزه ابعاد اجتماعی فضای شهری بیش از هر زمان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار دارد و یافتن پاسخ این پرسش که چرا فضاهای شهری نتوانسته‌اند بسترهای لازم برای حضور و سکون مردم را فراهم کنند؟ موجبات ورود مفاهیم اجتماعی از جمله اجتماع‌پذیری و روح‌بخشی به حیات مدنی در فضاهای شهری را فراهم کرده است؛ چنان‌که ویلیام وایت^۲ در کتاب «زندگی اجتماعی در فضاهای شهری کوچک» به دنبال راه‌هایی برای افزایش سرزندگی و حضور مردم در فضاهای شهری است و در پروژه «زندگی خیابانی» درون‌مایه اصلی پروژه را زمینه‌های انسان‌شناسی، قوم‌نگاری علمی و مطالعات فرهنگی قرار داد و در نهایت زندگی خیابانی را چنین تعریف کرد: در آنجا مردم ساعت‌ها با هم حرف می‌زنند یا خداحافظی‌های طولانی دارند، و این باعث رشد رفتارهای شهری می‌شود (وایت، ۱۹۸۰: ۲۱۲).

نوربرگ شولتز (۲۰۰۵) از فضای شهری پذیرای دیدار سخن به میان آورده و آن را دارای بنیادی

ساده‌ترین عنصر زندگی مشترک انسانی، کنش اجتماعی است. افراد به برقراری رابطه اجتماعی نیاز ذاتی دارند و به همین دلیل، موقعیت‌هایی را فراهم می‌آورند تا بتوانند رابطه اجتماعی را تجربه کنند. وقوع روابط اجتماعی نیاز به مکان و فضای تعریف شده دارد؛ فضایی که بتواند مجموعه‌ای از روابط اجتماعی و فرهنگی را میان گروه‌های خاص و مکان خاص برقرار کند (کشاورز فضل و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۲). با وجود این، در هزاره سوم، نادیده‌نگاری ارزش‌های انسانی (آنتروپوفیلیک^۱) نهفته در فضاهای شهری، بی‌توجهی به ارتقای کیفیت‌های محیطی در فضاهای شهری و رویکرد پیوندگرایی انسان-فضای شهری و تأکید صرف بر ادراکات ذهنی طراحان شهری یا معماران، سبب شکل‌گیری فضاهایی مردم‌گریز در ساختار شهری شده است که توانمندی مورد انتظار را در خلق محیطی پاسخ‌گو و منعطف در برابر رفتارهای شهروندی نداشته است (علیمردانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵).

باید در نظر داشت وجود فضاهای شهری دارای خصیصه اجتماع‌پذیری، مکمل مهمی در جهت اجتماعی‌شدن افراد است. علاوه بر این اجتماع‌پذیری فضاهای شهری موجب ارتقای روحیه همبستگی، رشد فردی، مشارکت و تعاملات اجتماعی شهروندان، بدون در نظر گرفتن جنسیت، نژاد، قومیت، سن یا سطح اجتماعی و اقتصادی است (Kurniawati, 2012: 447). چنین فضاهایی، مکان‌هایی هستند که شهروندان و بازدیدکنندگان می‌توانند با محدودیتی کمتر نسبت به دیگر فضاها، وارد آن شوند (Efroymson et al., 2009: 16)؛

2. Whyte

1. Anthropophilic

با این رویکرد آبشخور نظری پژوهش حاضر بر این امر استوار است که پیشران‌های مؤثر برای رسیدن به هم‌پیوندی مردم - فضا به منظور سامان‌بخشیدن به فضای زیستی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان کدام‌اند؟ در راستای مسئله فوق، هدف اصلی پژوهش بر این است تا نوع عوامل و پیشران‌های مؤثر بر زایش هم‌پیوندی مردم - فضا شناسایی شود و نحوه هم‌نشینی و هم‌ساختی این عامل‌ها در راستای ارتقای کیفی فضای شهری مورد سنجش تجربی قرار گیرد.

۱. ادبیات موضوع

اصطلاح هم‌پیوندی عموماً به مفاهیمی چون شمول و پیوستگی و ترکیب کردن مرتبط است (فارلکس، ۲۰۱۰ به نقل از نظری، ۱۳۹۷: ۴۲) دور کیم^۴ هم‌پیوندی را به عنوان وابستگی متقابل یا همبستگی در نظر می‌گیرد، جایی که همه بخش‌های جامعه برای یک هدف مشترک کار می‌کنند (نظری، ۱۳۹۷: ۴۲). فضاها در هم‌پیوندی با شهروندان موجب تشویق و ترغیب رفتارهای اجتماعی و جمعی می‌شوند و محیط‌های اجتماع‌گریز تعاملات اجتماعی را کم می‌کنند.

هم‌پیوندی مردم - فضا در استفاده از واژه‌های اجتماع‌پذیر، فضاها، اجتماع دوست، فضاها، گردآورنده یا برعکس اجتماع‌گریز یا فضاها پراکنده‌کننده، بیانگر کیفیات فضایی است که مردم را دورهم جمع می‌کند یا از هم دور می‌کند (Osmand, 1957: 26). چنین فضاها، شهری‌ای محل تبادل افکار و اطلاعات و مکانی برای شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی هستند (دانش‌پور و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۰). فضای هم‌پیوندی چه در محیط طبیعی

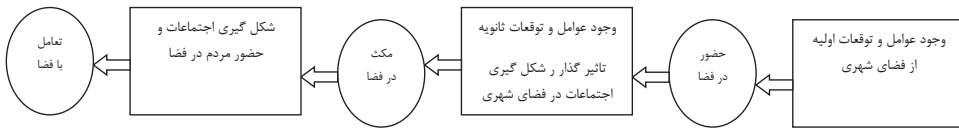
شناختی دانسته که به دلیل عدم تحمیل هرگونه نظام از پیش تعیین‌شده، عناصر آن می‌تواند پذیرای برخوردهای اجتماعی و تعامل سازنده باشد (نوربرگ شولتز، ۲۰۰۵؛ به نقل از بختیار نصرآبادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۲). به نظر می‌رسد بسیاری از طراحان و برنامه‌ریزان شهری بر لزوم هم‌پیوندی مردم با فضاها، شهری تأکید دارند و هریک با بیانی روشن و با زاویه دید خود راهی برای کیفیت اجتماعی فضای شهری پیشنهاد کرده‌اند (بینستوک و همکاران؛ ۲۰۰۳ به نقل از بختیار نصرآبادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۳).

فضاهای شهری با مقیاس‌های گوناگون در شهرهای ایران در دوره‌های گذشته، محل همبستگی‌های اجتماعی بوده‌اند، اما با دگرگونی سازمان فضایی شهر در دوره مدرن، این فضاها از بار اجتماعی خود تهی گشتند و اینک در شهرها عرصه‌ای برای زندگی جمعی پیش‌بینی نمی‌شود و حیات مدنی، بخشی از کاربری‌های یک شهر به حساب نمی‌آید. تداوم این کیفیت حاکم بر شهر و شهرنشینی معاصر، نشانگر نامطلوب بودن هم‌پیوندی مردم - فضا در دست‌یابی به فضای زیستی مطلوب در شهرهای ایران به طور اعم و شهر زنجان به طور اخص بوده است. بنابراین ضرورت و اهمیت بحث هم‌پیوندی مردم - فضا جهت دست‌یابی به فضای زیستی مطلوب در شهر زنجان بیش از پیش احساس می‌شود و روشن‌تر شدن وظایف و التزامات اجتماعی در کلیت فعالیت و عملکرد فضا، حمایت بیشتر بهره‌برداران فضا از یکدیگر، از خودبیگانگی کمتر و زمینه‌ساز شدن برای توسعه دوستی‌ها و روابط روزمره و غیره از تأثیرات اجتماع‌پذیری^۳ و هم‌پیوندی مردم - فضا در سطح این سکونتگاه سرزمینی خواهد بود.

4. Durkheim

3. Sociopetaloid

تصویر ۱. فرایند امکان هم‌پیوندی با فضای شهری (قلمبر دزفولی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۱)

کتاب کلاسیک خود تحت عنوان «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی»، کوین لینچ (۱۹۱۸) در کتاب «تئوری شکل خوب شهر»، ویولیچ^۶ (۱۹۸۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «قرائت شهری و طراحی مکان‌های شهری کوچک»، یان بنتلی^۷ و همکاران در قالب گروه مطالعاتی مرکز مشترک طراحی شهری پلی تکنیک آکسفورد (۱۹۸۵) با انتشار کتاب «محیط پاسخ‌ده»، راجر ترانسینگ^۸ با انتشار کتاب «یافتن فضای گمشده»، کولمن^۹ (۱۹۸۷) در مقاله «فرصت‌هایی برای نوآوری در آموزش طراحی شهری»، آلن جیکوبز و دانلد اپلیارد^{۱۰} (۱۹۸۷)، در مقاله‌شان با عنوان «به سوی یک بیانیه طراحی شهری»، فرانسیس تیبالدز^{۱۱} (۱۹۹۲) در کتاب «شهرسازی شهروندگرا»، هاتن و هانتز^{۱۲} (۱۹۹۴) در کتابی تحت عنوان «شهر پایدار»، جهان‌شاه پاکزاد (۱۳۸۵) در کتاب «مبانی نظری و فرایند طراحی شهری»، هنجارهای کیفی مورد نظر اندیشمندان به شرح جدول شماره ۱ ارائه شده است.

پارسی و همکاران (۱۳۷۹)، در رساله دکتری خود با عنوان «فضای شهری، حیات مدنی و نیروهای اجتماعی - فرهنگی در خیابان کارگر تهران» بیان

یا مصنوعی با استفاده از نظارت مردمی، کنترل شده و به گونه‌ای مردم‌پسند است (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶). با توجه به تعاریف پیش‌گفته، آنچه به عنوان چارچوب پژوهش می‌توان بیان کرد آن است که هدف جذب مردم به فضایی است که آن فضا باعث ترغیب به ارتباط با یکدیگر شود و تعاملات اجتماعی صورت گیرد (تصویر شماره ۱). پس هدف اولیه جذب مردم به حضور در فضایی است که این فضا بستر شکل‌گیری ارتباطات است. اگر این فضا بتواند توقعات عام و خاصی که از آن فضا انتظار می‌رود را برآورده کند، امکان حضور مردم در آن فضا فراهم می‌شود؛ بدین معنی که ابتدا باید فضایی معیارهای اولیه، به عنوان مثال امنیت را دارا باشد تا فرد در فضا حضور یابد. هدف ثانویه آن است که فرد علاوه بر حضور در فضا ترغیب به ارتباط و تعامل در فضا شود؛ یعنی این فضا علاوه بر معیارهای اولیه، نیازمند معیارهای دیگری است که پشتیبانی‌کننده مکت و حضورپذیری در فضا باشد.

قرائت متون و نظریات اندیشمندان درباره موضوع پژوهش نشان می‌دهد در تبیین مؤلفه‌ها و ویژگی‌های حیات مدنی فضای شهری، مطالعات و دیدگاه‌های فراوانی طی دهه‌های اخیر شکل گرفته است. مهم‌ترین اندیشمندانی که در این خصوص اظهار نظر کرده‌اند، به ترتیب زمان انتشار آثارشان عبارت‌اند از: جین جیکوبز^۵ (۱۹۶۱) در

6. Violich

7. Bentley Ian

8. Roger Transink

9. Coleman

10. Alan Jacobs and Donald Appliard

11. Francis Tibalds

12. Hutton & Hunter

5. Jane Jacobs

خیابان به معبر ترافیکی و وجود فضاهای متعلق به نیروی انتظامی هنوز با یک فضای شهری جادب و زیبا و به عنوان بستر حیات مدنی جامعه فاصله دارد.

دانش‌پور و چرخچیان (۱۳۸۶)، در تحقیق خود با عنوان «فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی»، فرایند اجتماع‌پذیری و ارتقای حیات جمعی درون فضاهای عمومی را مبتنی بر پذیرا بودن فضا برای افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی، تأمین آسایش روانی و فیزیکی، لذت‌بردن آنان از حضور در

می‌دارند فضای شهری بهترین بستر ظرفیت مدنی جامعه است، اما متقابلاً در گسترش آن، پالایش راهبردهای اجتماعی - فرهنگی و تسهیل ساخت اقتصادی و اجتماعی مؤثر است. همچنین بیان می‌کنند خیابان کارگر به رغم دارا بودن چندین حوزه عملکردی از عناصر متغیر شکل فضای شهری و نظام فعالیت‌های پیوسته، به دلیل نقایص جدی در نحوه مشارکت اجتماعی مردم در فضا و فضاگرایی عمومی عابران، ساکنان و شاغلان و تبدیل این

جدول ۱. شاخص‌ها و معیارهای مورد مطالعه پژوهشگران

زیرساخت‌های مناسب حمل‌ونقل متنوع و مطلوب امنیت آموزش و کیفیت آن هوای پاک دسترسی به نیازهای روزمره مسکن مناسب بهداشت و سلامت فضای سبز و پارک پاکیزگی محیط دسترسی پلیس تفریح و فراغت	اخص پژوهشگر
	دوהל (۱۹۸۴)
	تیمر و سیمور (۲۰۰۵)
*	تاونسند (۱۹۹۹)
*	ثاری (۲۰۰۳)
*	ساوت ورث (۲۰۰۳)
*	لولبی و همکاران (۲۰۱۰)
*	دانلد اپلیارد (۱۹۸۱)
*	طرح ونکوور (۲۰۰۵)
*	ویلر (۲۰۰۱)
*	لیتمن (۲۰۰۴)
*	کلکار (۱۳۷۹)
*	بندرآباد (۱۳۹۳)
۳	تعداد تکرار هر شاخص

تعداد شاخص های مورد مطالعه	روابط همسایگی مطلوب	هویت و حس تعلق به مکان	تعامل اجتماعی	مشارکت	اشتغال	اعتماد	پیاده محوری	فضاهای عمومی	کاربری مختلط	غذای مناسب	انحصار	پژوهشگر
۶	*	*	*		*	*			*			دوهل (۱۹۸۴)
۵				*						*		تیمر و سیمور (۲۰۰۵)
۹	*	*	*	*		*	*					تاونسند (۱۹۹۹)
۶	*	*						*				ناربی (۲۰۰۳)
۹							*	*	*			ساوت ورت (۲۰۰۳)
۱۱			*			*						لولبی و همکاران (۲۰۱۰)
۵	*							*				دانلد ایلپارد (۱۹۸۱)
۶			*				*			*		طرح ونکوور (۲۰۰۵)
۸							*	*				ویلر (۲۰۰۱)
۱۰			*	*		*			*			لیتمن (۲۰۰۴)
۹				*	*	*			*			گلگار (۱۳۷۹)
۱۰		*		*	*				*			بندرآباد (۱۳۹۳)
-	۴	۴	۵	۴	۲	۴	۴	۴	۴	۲		تعداد تکرار هر شاخص

مأخذ: (Cross, 2003)، (Cervero, 2002 & Duncan)، (Jiven & Larkham, 2003)، (Hummon, 1992)، (نگین تاجی و همکاران، ۱۳۹۶)، (محمدی و همکاران، ۱۳۹۲) و (مرصوسی و همکاران، ۱۳۹۴)

حاصل می‌آید. این اجتماع‌پذیری با هم‌ساختی و سازگاری بالا بین کالبد فضا و رفتارهای تعاملی فرافردی افزایش می‌یابد. ترکیب و هم‌نشینی خاص برخی از عامل‌های انسانی مثل جنسیت، شغل، پایگاه اقتصادی، علاقه به شغل و حالات موقت روحی و شخصیتی با برخی عناصر ثابت، نیمه‌ثابت و

فضا و حضور فعال و مداوم در فضا دانسته‌اند.

صالحی‌نیا و همکاران (۱۳۸۸)، در اثر خود با عنوان «اجتماع‌پذیری فضای معماری»، بیان می‌دارد اجتماع‌پذیری فضای عمومی معماری شهر با هم‌نشینی و ترکیب مناسب عامل‌های کالبدی - فضایی آن و روانی - اجتماعی استفاده‌کنندگان

پویای کالبدی و همچنین با موقعیت فضا در سازمان فضایی کل بنا، منجر به تمایل به تعامل و حضور بیشتر در فضا می‌شود و هم‌ساختی را تقویت می‌کند.

خامنزه‌زاده (۱۳۹۱) در پایان‌نامه خود با عنوان «طراحی کتابشهر تبریز با رویکرد مردم‌مداری و احیای حیات جمعی»، بیان می‌کند احیای حیات مدنی، اجتماع‌پذیر کردن فضای معماری، توسعه و مناسب‌سازی فضای عمومی از مهم‌ترین ضرورت‌ها برای نیل به معماری مردم‌مدار است. او نتیجه می‌گیرد طراحی مجموعه کتابشهر تبریز بر اساس رویکرد مردم‌مداری می‌تواند بستر لازم برای حضور حداکثری را ایجاد کند و اسباب آشتی مردم با فضاهای جمعی را فراهم آورد.

کربلایی حسینی غیاثوند و همکاران (۱۳۹۵)، در مقاله خود با عنوان «بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی محیط در اجتماع‌پذیری فضاهای فرهنگی با استفاده از تکنیک چیدمان فضا، مورد مطالعاتی: مجتمع‌های فرهنگی دزفول و نیاوران»، نتیجه می‌گیرند که چیدمان فضایی مناسب در مجتمع‌های فرهنگی می‌تواند بر اجتماع‌پذیری این فضاها تأثیر گذار باشد.

نظری (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه خود با عنوان «واکوی کیفیت فضاهای شهری با رویکرد ارتقای هم‌پیوندی مردم با فضا (نمونه موردی بازار تاریخی شهر زنجان)» بیان می‌کند بخش‌هایی از محدوده بازار از میزان قابل توجهی هم‌پیوندی فضایی برخوردارند که با حفظ و تقویت قابلیت‌های موجود می‌توانند در راستای توسعه گردشگری زنجان گام بردارند.

از دیگر تحقیقات می‌توان لروپ^{۱۳} (۱۹۷۳) و وان راجی^{۱۴} (۱۹۸۳) را نام برد که یکی از ویژگی‌های

موفق فضاهای عمومی را ویژگی‌های اجتماعی و پویایی آن می‌دانند. ژل (۲۰۰۸) در زمینه فضاهای عمومی مطالعات زیادی انجام داده است. او در سال ۱۹۸۷ حمایت از فعالیت‌های اجتماعی را یکی از ملزومات دستیابی به فضاهای عمومی موفق دانسته و بهترین فرصت برای تعامل را یک فعالیت اجتماعی می‌داند. تحقیقات و تجارب جهانی صورت‌گرفته درباره فضاهای عمومی شهری از سوی افرادی نظیر گودمن^{۱۵} (۱۹۸۶)، برمن^{۱۶} (۱۹۸۶)، وازار^{۱۷} (۱۹۸۶)، گل‌زر^{۱۸} (۱۹۸۷)، فرانسیس^{۱۹} (۱۹۸۹)، تیبانز^{۲۰} (۱۹۹۲)، سرکین^{۲۱} (۱۹۹۲)، وریپول^{۲۲} (۱۹۹۲)، کالسرپ^{۲۳} (۱۹۹۳)، مدن^{۲۴} (۱۹۹۳)، هیدن^{۲۵} (۱۹۹۵)، ولفگانگ^{۲۶} (۲۰۰۰)، راجرز^{۲۷} (۲۰۰۳)، میرز^{۲۸} (۲۰۰۳)، پاس‌گولاری^{۲۹} (۲۰۰۶)، دراتلی^{۳۰} (۲۰۰۴) بر این نکته اشاره دارند که فضاهای عمومی شهری باید مکانی برای تعاملات اجتماعی، اجتماع‌پذیری و حیات مدنی شهروندان باشد (رفیعیان، ۱۳۸۸: ۲۲۹).

با توجه به پیشینه مطالعاتی صورت‌گرفته حول موضوع فضای شهری با پویای حیات مدنی و نیروهای اجتماعی-فرهنگی عارض بر آن، اولاً امکان

15. Goodman
16. Bremen
17. Vazar
18. Glazer
19. Francis
20. Tibans
21. Sarkin
22. Verpol
23. Calcerop
24. Mdon
25. Hidden
26. Wolfgang
27. Rogers
28. Meyers
29. Pas gulari
30. Dratli

13. Lerup
14. Van raaji

مورد نیاز پژوهش از طریق مطالعات دقیق کتابخانه‌ای (استفاده از اسناد و مدارک) بوده است. این مطالعه به منظور فراهم‌ساختن مبانی تئوریک و در چارچوب روش کمی بر تکنیک پیمایش (مشاهده مستقیم، پرسش‌نامه بسته و مصاحبه باز) استوار بوده است. شاخصه‌های پژوهش هم‌پیوندی مردم - فضای مؤثر بر توانمندسازی، شامل ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی به شرح ذیل بوده است:

۲-۱. بُعد اقتصادی

این بعد شامل این موارد می‌شود: نسبت درآمد به کار، بیلان درآمد و هزینه، رضایت شغلی، نسبت کار با تخصص، کیفیت تأمین انرژی، دسترسی به امکانات اضطراری (اورژانس، آتش‌نشانی، نیروی انتظامی)، مطلوبیت مبلمان شهری، سطح‌بندی راه‌های ارتباطی، عرضه خدمات و کالا متناسب تمام اقشار جامعه و رضایت از میزان اعتبارات و تسهیلات.

۲-۲. بُعد اجتماعی

این شامل این موارد می‌شود: کیفیت آموزش، کیفیت دسترسی به خدمات، رضایت از فضاهای عمومی تعاملات اجتماعی، کیفیت خدمات پزشکی و بهداشتی (خانه بهداشت، درمانگاه و بیمارستان و غیره)، احساس امنیت شهروندان، وضعیت روشنایی فضاهای عمومی، همیاری، همکاری، حمایت اجتماعی، وساطت اجتماعی، وجود گشت‌های انتظامی به صورت محسوس و نامحسوس، احساس هویت، کیفیت روابط همسایگان و بستگان با یکدیگر، میزان عضویت در تشکل‌های مذهبی و اجتماعی.

۲-۳. بُعد کالبدی - فضایی

این بعد شامل این موارد می‌شود: دسترسی آسان به

سنجش قابلیت مدنی فضای شهری و میزان جذابیت آن برای ساکنین آن فراهم می‌شود. ثانیاً می‌توان بین اشکال گوناگون فضاهای شهری دست به طبقه‌بندی زد و پیش‌بینی کرد که بر حسب پتانسیل مدنی و پویای حیات مدنی آن در فضای شهری تا چه میزان می‌توان به احیا، تقویت و جذابیت فضاهای شهری به طور اعم و فضاهای مسئله‌دار شهری به طور اخص مبادرت ورزید؛ بنابراین اهمیت این پژوهش را بر مبنای مطالعات پیشین می‌توان در دو محور عمده خلاصه کرد؛ ارزش نظری و ارزش عملی. ویژگی نظری این مطالعه کمک به پیشرفت تخصصی و افزودن بر ادبیات علمی موضوع و برنامه‌ریزی هم‌پیوندی مردم - فضا در شهرهای ایران است، زیرا تاکنون در زمینه تحلیل هم‌پیوندی مردم - فضا به‌ویژه در حوزه سکونتگاه‌های غیررسمی بررسی‌های بنیادین صورت نپذیرفته است و به تبع آن در کشور ما نیز این موضوع تاکنون چندان مورد بررسی و توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان قرار نداشته است. ارزش عملی پژوهش نیز به نوبه خود در تغییر، بهبود و اصلاح روش‌ها و الگوهای مواجهه با فضای عمومی شهر و افزایش حضور مردم در چنین فضاهایی خواهد بود.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی - تحلیلی و بر رویکرد آینده‌پژوهی استوار بوده است. به لحاظ قلمروی زمانی، پژوهش حاضر مقطعی (اردیبهشت ۱۳۹۸)^{۳۱} و به لحاظ قلمروی مکانی شامل سکونتگاه غیررسمی شهر زنجان با مساحت (۳۴۹ هکتار) بوده است (مهندسین مشاور تدبیر شهر، ۱۳۸۹: ۴۵). گردآوری اطلاعات

31. Cross sectional

جدول ۲. سهم نمونه آماری هر ناحیه بر حسب تعداد جمعیت در محدوده سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان

محلّه	جمعیت	نمونه
اسلام‌آباد	۲۳۴۶۵	۱۸۲
گوجیک‌آباد	۶۱۰	۴۳
بی‌سیم و ترانس	۱۸۴۰۶	۱۱۵
وحدت	۹۶۰	۵
سایان	۳۱۵۳	۲۳
فاطمیه	۳۷۲	۴
شهنا	۳۶۴۶	۱۲

مأخذ: (آمارنامه شهرداری زنجان، ۲۶-۲۴: ۱۳۹۶)؛ محاسبات نگارنده، ۱۳۹۸

با استفاده از روش نمونه‌گیری کوکران با مقدار خطای ۰/۰۵، کل جامعه نمونه پژوهش شامل ۳۸۴ نفر بود. نوع نمونه‌گیری مورد استفاده این تحقیق نمونه‌گیری احتمالی^{۳۲} به روش تصادفی ساده بود و تعداد نمونه با فرمول کوکران در هر محله به نسبت تعداد جمعیت ساکن در آن به شرح جدول شماره ۲ تعیین شد.

به منظور تعیین روایی پرسش‌نامه از نظر ۱۰ نفر از استادان شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری استفاده شد و شاخص‌ها طبق نظر این اساتید اصلاح شدند. همچنین جهت تعیین پایایی پرسش‌نامه تحقیق، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. برای این منظور قبل از بررسی و تحلیل یافته‌ها، پیش‌آزمون گرفته شد و ضریب آلفا برای شاخص‌های پژوهش برابر با ۰/۹۳۲ بود.

برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل عاملی، تحلیل نیکویی برازش و تحلیل اثرات متقابل / ساختاری استفاده شد. با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی

حمل‌ونقل عمومی در مواقع ضروری، رضایت از فضای کافی اتاق‌های مسکن، استحکام اسکلت مسکن، مسکن شایسته، تناسب کاربری‌های عمومی و خدماتی با نیازهای شهروندان، نظم‌بخشیدن به نمای ساختمان‌ها و معماری بناها (کیفیت منظر)؛ زیبایی‌شناسی طراحی شهری، اندازه و حجم کالبدی شهر، الگوی توسعه شهری، خیابان‌بندی و اسکلت شهری.

۴-۲. بُعد زیست‌محیطی

این بعد شامل این موارد می‌شود: وضعیت فرارگیری مخازن زباله، آلودگی هوا، آلودگی صوتی، نظافت اماکن عمومی، عدم دیوارنویسی و نمای ابنیه (آلودگی بصری)، کیفیت آب شرب، سیستم شبکه فاضلاب، وجود کاربری‌های ناسازگار و مزاحم، امنیت در مقابل آب‌گرفتگی معابر و وضعیت آلودگی منابع آب شهرها.

جامعه آماری پژوهش شامل سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان است. با توجه به جمعیت ۷۵۴۰۶ نفری سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان،

32. Probability sampling

جدول ۳. ویژگی‌های مناطق اسکان غیررسمی شهر زنجان

تراکم نفر در هکتار	مساحت به (مترمربع)	جمعیت ۹۵ سال
۵۱/۳۷	۱۲۰۵۳۴۱/۳۴	۲۳۳۶۵
۴۹/۳۹	۸۱۷۱۰۸/۱۳	۱۸۴۰۶
۲۰۰/۴۴	۶۳۱۹۷۲/۰۹	۲۱۵۳
۱۳۶/۵۶	۸۳۳۰۲/۱۲	۶۱۰
۱۹۰۵/۴۵	۱۸۲۹۲۳۰/۱۹	۹۶۰
۱۳۷/۱۰۱	۵۳۳۲۱۵/۲۵	۳۷۲
۱۱۹/۳۶	۳۳۵۱۷۲/۶۳	۲۴۴۶
۵۰/۳۴	۵۲۹۹۷۵/۸۵	۱۰۵۱۷

مأخذ: (آمارنامه شهرداری زنجان، ۱۳۹۶: ۲۴-۲۶)

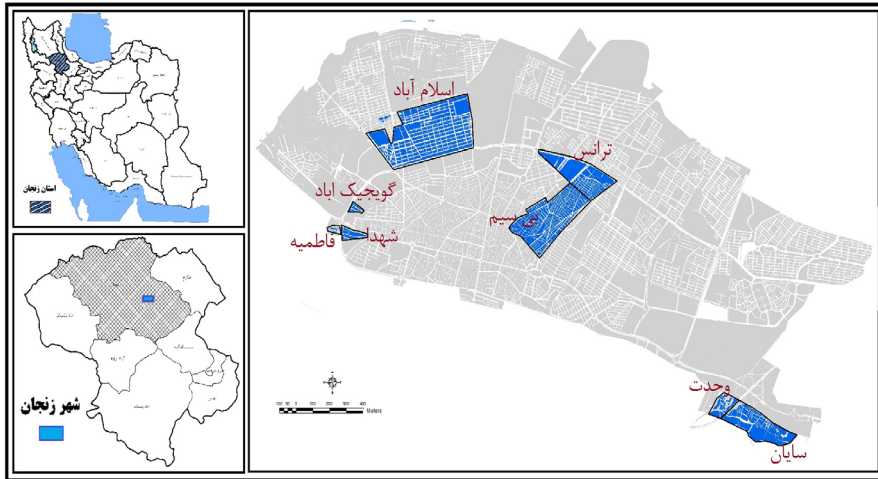
عنوان قلمرو مورد مطالعه تحقیق، در بخش‌های حاشیه‌ای و برخی نزدیک به مرکز شهر زنجان قرار دارد. این محدوده با مساحت ۳۴۹ هکتار، تقریباً ۱۱/۹ درصد از کل مساحت شهر (۶۱۶۹/۷۷ هکتار) را شامل می‌شود (آرمانشهر، ۱۳۸۸: ۱۶).

رشد سریع شهرنشینی و به تبع آن گسترش کالبدی شهرها، که از اوایل دهه ۵۰ شمسی در شهر زنجان به وجود آمده بود، برخلاف محلات اسکان غیررسمی شهرهای بزرگ (کلان‌شهرها)، همچون تهران که مبدأ مهاجرت از تمامی استان‌های کشور است، در شهر زنجان (به طور عام) و در سطح محلات بافت (به طور خاص) منشأ و مبدأ مهاجرت در داخل استان و از نواحی روستایی استان بوده است، نتیجه حاصل از چنین فرایندهایی را در توسعه روزافزون محدوده شهر، پرشدن فضاهای خالی شهری، ایجاد و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌ای، سوداگری زمین و مسکن، افزایش مشکلات

موقعیت شاخص‌های مطلوبیت‌سنجی هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی بر اساس روند فعلی در آینده و همچنین موانع پیوند مردم - فضا در شهر زنجان تبیین خواهد شد. به طور کلی تحلیل ساختاری در چهار مرحله به این شرح انجام شد: مرحله یک: شناسایی پارامترها یا عوامل مطلوبیت‌سنجی هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی شهر زنجان؛ مرحله دو: وارد کردن عوامل و اطلاعات به نرم‌افزار MICMAC؛ مرحله سه: بررسی میزان و چگونگی روابط بین متغیرهای مورد مطالعه؛ مرحله چهار: شناسایی و پیش‌بینی وضعیت شاخص‌های هم‌پیوندی مردم - فضا در آینده.

۲-۵. معرفی بستر پژوهش

جمعیت شهر بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ خورشیدی ۴۳۱۷۸۰ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان به

تصویر ۲. موقعیت سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان در تقسیمات فضایی کشور (مأخذ: برگرفته از نقشه پایه مهندسی مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۸)

۳. یافته‌های پژوهش

نتایج بررسی وضعیت مطلوبیت‌سنجی هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی شهر زنجان نشان می‌دهد میانگین شاخص هم‌پیوندی برابر $3/03$ و در حد متوسط بوده است. همچنین مقدار آماره تی نیز $1/588$ است و با توجه به سطح معناداری که برابر $0/000$ است؛ می‌توان اظهار کرد وضعیت حاکم در زمینه هم‌پیوندی مردم - فضا در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان از نظر جامعه آماری تا حدودی قابل قبول است. در بین شاخص‌های هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی، شاخص اجتماعی با امتیاز $t=2/309$ بیشترین امتیاز را کسب کرد و از نظر جامعه آماری، این شاخص در بین سایر شاخص‌ها در محلات غیررسمی شهر زنجان، وضعیت مطلوبی دارد. این شاخص نشان می‌دهد که مؤلفه‌های مشارکت، احساس هویت، کیفیت روابط

زیست‌محیطی، کاهش امنیت شهری و افزایش بحران‌های اجتماعی و غیره می‌توان دید (پورا احمد و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان با جمعیتی در حدود ۷۵ هزار نفر کاملاً در داخل محدوده قانونی شهر قرار گرفته‌اند که به تاسی از الگوهای معماری بومی چهره‌ای روستا / شهری به شهر بخشیده‌اند که از آن جمله می‌توان به فاطمیه، ترانس، نجف‌آباد (شامل محلات قدیمی زور آباد یا بی‌سیم) مهدیه، گویچک‌آباد، صفرآباد و خان‌درّه (با خاستگاه روستایی) اشاره کرد (تدبیر شهر، ۱۳۹۰: ۵۲). سکونتگاه‌های جدول شماره ۳ و تصویر شماره ۲ توزیع مناطق اسکان غیررسمی شهر زنجان را نشان می‌دهد.

جدول ۴. وضعیت مطلوبیت‌سنجی هم‌پیوندی مردم - فضا در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان با آزمون تک‌نمونه‌ای T

95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	Std. Deviation	Mean	شاخص
Upper	Lower							
۰/۳۷	۰/۲۹	۰/۳۲۸	۰/۰۰۰	۳۸۳	-۰/۳۸۶	۰/۳۹۲	۲/۸۹	اقتصادی
۰/۵۰	۰/۴۴	۰/۴۶۸	۰/۰۰۰	۳۸۳	۲/۳۰۹	۰/۲۹۳	۳/۲۴	اجتماعی
۰/۳۷	۰/۲۹	۰/۳۲۹	۰/۰۰۰	۳۸۳	-۰/۱۹۲	۰/۳۷۵	۲/۹۵	کالبدی
۰/۳۹	۰/۳۲	۰/۳۵۳	۰/۰۰۰	۳۸۳	۰/۲۵۱	۰/۳۶۹	۳/۰۵	زیست‌محیطی
۰/۳۱	۰/۲۶	۰/۲۸۳	۰/۰۰۰	۳۸۳	۱/۵۸۸	۰/۲۵۷	۳/۰۳	مجموع

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

می‌تواند فراهم کند. همچنین بر مبنای تجزیه و تحلیل، گسستی آشکار در ساختار اقتصادی و کالبدی فضایی بین این محلات و سایر محلات شهر زنجان وجود دارد، چنان‌که عدم مطلوبیت مبلمان شهری، عدم نفوذپذیری مناسب مسکن، عدم تناسب کاربری‌های عمومی و خدماتی با نیازهای شهروندان، عدم تناسب در بیلان درآمد و هزینه و عدم زیبایی‌شناسی طراحی شهری در این محدوده‌ها جزء عواملی بوده‌اند که به لحاظ اقتصادی و کالبدی هم‌پیوندی مردم - فضا را تحت تأثیر منفی خود قرار داده‌اند.

با مشخص شدن شاخص‌های اصلی پژوهش برای تبیین شرایط مطلوبیت هم‌پیوندی مردم - فضا در آینده سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان، در این مرحله از رویکرد آینده‌پژوهی بهره برده شد و وضعیت شاخص‌های پیش‌گفته در افق چشم‌انداز آینده سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان با استفاده از مدل تحلیلی اثرات متقابل / ساختاری مشخص خواهد شد.

همسایگان و بستگان با یکدیگر، همیاری، همکاری، حمایت اجتماعی و وساطت اجتماعی ارتباط مستقیم و معنادار با شاخص هم‌پیوندی مردم - فضا در این محدوده دارند (جدول شماره ۴).

بعد از آن شاخص‌های زیست‌محیطی با امتیاز $t=۰/۲۵۱$ ، کالبدی با امتیاز $t=-۰/۱۹۲$ و اقتصادی با امتیاز $t=-۰/۳۸۶$ در رده‌های بعدی قرار دارند. نتیجه اینکه با توجه به بالا بودن ضریب شاخص اجتماعی می‌توان گفت که سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان ظرفیت‌پذیری اجتماعی بالایی در خصوص مشارکت و تعامل در برنامه‌های توسعه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی دارند. به عبارتی به‌کارگیری این ظرفیت که بیشترین رابطه معنادار را با هم‌پیوندی فضا و ساکنان آن دارد، امکان بهره‌برداری و استفاده بهینه از ظرفیت‌های انسانی و اجتماعی، تحکیم پیوندهای میان افراد و کاهش تفاوت‌ها و تمایزهای فرهنگی و اجتماعی را در چارچوب برنامه‌ها و سیاست‌های اتخاذشده

جدول ۵. نتایج تحلیل اثرهای مستقیم شاخص‌های اجتماعی پیوند مردم و فضا

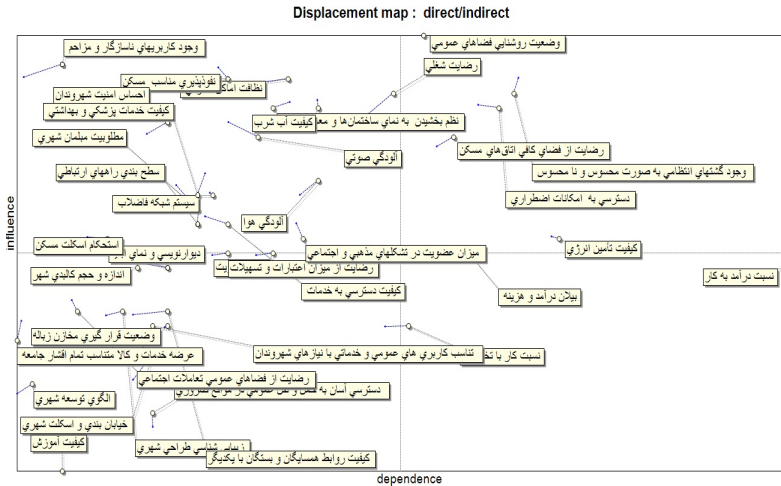
ردیف	نوع متغیر	عامل‌ها
۱	دووجهی	نسبت درآمد به کار، رضایت از فضای کافی اتاق‌های مسکن، کیفیت تأمین انرژی، دسترسی به امکانات اضطراری (اورژانس، آتش‌نشانی، نیروی انتظامی و غیره)؛ وضعیت روشنایی فضاهای عمومی؛ وجود گشت‌های انتظامی به صورت محسوس و نامحسوس
۲	وابسته	بیان درآمد و هزینه، نسبت کار با تخصص
۳	تأثیرگذار	میزان عضویت در تشکل‌های مذهبی و اجتماعی؛ رضایت شغلی، استحکام اسکلت مسکن، نفوذپذیری مناسب مسکن، زیبایی‌شناسی طراحی شهری، سطح‌بندی راه‌های ارتباطی، الگوی توسعه شهری، رضایت از میزان اعتبارات و تسهیلات، کیفیت دسترسی به خدمات، آلودگی صوتی، کیفیت خدمات پزشکی و بهداشتی (خانه بهداشت، درمانگاه و بیمارستان و غیره)؛ نظافت اماکن عمومی، احساس امنیت شهروندان، عدم دیوارنویسی و نمای اینیه (آلودگی بصری)، کیفیت آب شرب، سیستم شبکه فاضلاب، احساس هویت، وجود کاربری‌های ناسازگار و مزاحم؛ امنیت در مقابل آب‌گرفتگی معابر
۴	مستقل	دسترسی آسان به حمل‌ونقل عمومی در مواقع ضروری، تناسب کاربری‌های عمومی و خدماتی با نیازهای شهروندان، مطلوبیت مبلمان شهری، اندازه و حجم کالبدی شهر، عرضه خدمات و کالا متناسب تمام اقشار جامعه، خیابان‌بندی و اسکلت شهری، کیفیت آموزش، وضعیت قرارگیری مخازن زباله، آلودگی هوا، رضایت از فضاهای عمومی تعاملات اجتماعی، کیفیت روابط همسایگان و بستگان با یکدیگر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

چشم‌انداز روشنی برای مدیریت فضایی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان ترسیم کند (جدول شماره ۵).

روش تحلیل اثرات متقابل / ساختاری در تحلیل تأثیرگذاری و تأثیرپذیری غیرمستقیم مبتنی بر نحوه پراکندگی متغیرها به منظور نمایش میزان پایداری و یا ناپایداری سیستم است. در سیستم‌های پایدار پراکنش متغیرها به صورت L انگلیسی و در سیستم‌های ناپایدار وضعیت پیچیده‌تر بود و متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده بودند. متغیرها در بیشتر مواقع حالت بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دادند که ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی را بسیار مشکل می‌کرد. در پژوهش حاضر با توجه به تغییرات مستمر رفتارها و ساختارهای اجتماعی - اقتصادی و کالبدی محدوده سکونتی غیررسمی و تغییر نیازهای شهروندان آن

بر اساس مدل تحلیل اثرات متقابل / ساختاری ضریب پرشدگی ماتریس متغیرها برابر ۷۶/۸۳ درصد است که نشان‌دهنده تأثیر زیاد و پراکنده عوامل بر یکدیگر و وضعیت پایداری سیستم است. در تحلیل نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل ۴۰گانه، مشخص شد که اکثر متغیرهای اجتماعی، مؤلفه‌های تأثیرگذار بود (۱۹ شاخص معادل ۵۰ درصد) و مجموعه این عوامل بر مطلوبیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان مؤثر و تداوم‌دهنده وضعیت موجود محسوب می‌شوند. به عبارتی این عوامل تحت تأثیر شرایط درونی و بیرونی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر، می‌توانند به عنوان شاخص‌های کلیدی در مطلوبیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان برای ایجاد فضایی مطلوب و قابل تعامل در آینده تأثیرگذار باشند؛ بنابراین به نظر می‌رسد تأکید ویژه بر این شاخص‌ها،

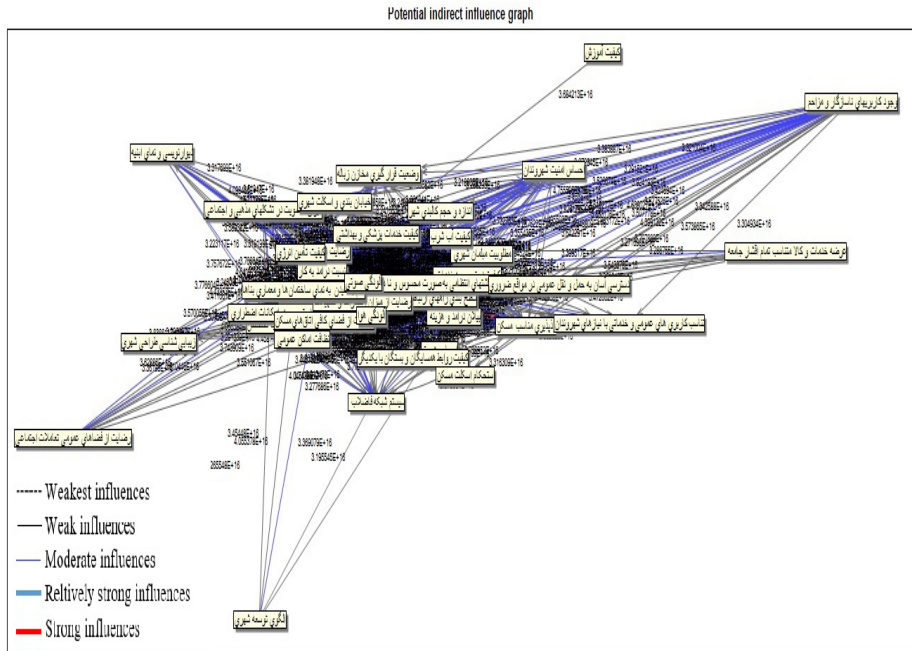
تصویر ۳. پراکنش متغیرها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

فضا در محلات سکونتی غیررسمی شهر زنجان با توجه به اینکه غالب شاخص‌ها به سمت ناپایداری و نسبی بودن در حال حرکت هستند، نشان می‌دهند نابرابری و پایین بودن سطح عملکرد مدیران در هم‌پیوندی مردم و فضا جهت رسیدن به سطح مطلوب زیستی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر نیازمند اجرای برنامه‌های کالبدی و مشارکتی جهت ارتقای ساختارهای فضایی و مدیریت شهری است.

چنان‌که در تصویر شماره ۳ دیده می‌شود، برخی شاخص‌ها مانند «نسبت درآمد به کار، وضعیت روشنایی فضاهای عمومی، وجود کاربری‌های ناسازگار و مزاحم، عرضه خدمات و کالای متناسب با تمام اقشار جامعه، خیابان‌بندی و اسکلت شهری و کیفیت آموزش» در حاشیه بردار قرار دارند. این روند نشان می‌دهد که این شاخص‌ها گرایش به بهبود ندارند و با ادامه روند فعلی، وضعیت در این مناطق همچنان نامطلوب خواهد بود. در نتیجه لازمه هم‌پیوندی مطلوب مردم - فضا در سکونتگاه‌های غیررسمی و

به واسطه پویایی جمعیت، به نظر می‌رسد ساکنین محدوده، نظر یکسانی در مورد ابعاد فضایی و تأثیر آن بر شرایط زیست ندارند؛ در نتیجه، الگوی تبیین و نحوه پراکنش شاخص‌ها در بردار نرم‌افزار، نشان‌دهنده ناپایداری سیستم بود.

آنچه در تصویر شماره ۳ مشخص است، خطوط آبی رنگ که جهت‌های سیر شاخص در بردار را نشان می‌دهند، گرایش به حرکت خطی در سیر محور برآزش دارند. این رویه نشان می‌دهد که حرکت متغیرها به سمت ناپایداری است. این ناپایداری ضرورت برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های متنوع اجتماعی و آموزشی - مشارکتی در سطح شهر را تبیین می‌کند تا نواقص و کاستی‌ها برطرف شود. در این رابطه، شاخص‌های «تناسب کاربری‌های عمومی و خدماتی با نیازهای شهروندان»، «زیبایی‌شناسی طراحی شهر»، «سیستم شبکه فضلاب» و «خیابان‌بندی شهر» بیشترین ناپایداری را نشان داده‌اند. در نهایت، وضعیت شاخص‌های مطلوبیت هم‌پیوندی مردم -

تصویر ۴. روابط تأثیرگذار بین متغیرها، مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

حرکت این سکونتگاه‌ها از بافت ناکارآمد به فضای توسعه‌یافته در آینده شهر زنان از نظر ساختارهای مدیریت فضا، ارتقای شاخص‌های پیش‌گفته است.

درنهایت، در این بخش از تحلیل نوع روابط بین مؤلفه‌ها، بر اساس روند ساختاری موجود تعیین می‌شود. به همین منظور، در تحلیل شدت ارتباط در تأثیرگذاری مستقیم متغیرها در سطح (تصویر شماره ۴) از مجموع رابطه‌های قابل ارزیابی بین آن‌ها مشخص می‌شود که مؤلفه‌های «دسترسی به امکانات اضطراری (اورژانس)، آتش‌نشانی، نیروی انتظامی و غیره»، سطح‌بندی راه‌های ارتباطی، کیفیت دسترسی به خدمات و احساس امنیت شهروندان» دارای روابط بسیار شدید و قوی‌ای هستند و روابط متقابل بین توزیع امکانات و مسکن مطلوب حکایت از هم‌پیوندی

بین کارایی سیاست‌های حمایتی مدیریت شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی با تولید مسکن مناسب، در نتیجه توزیع عادلانه خدمات و امکانات همگام با آن دارد؛ به عبارتی این رویه نشان می‌دهد که مقوله مسکن و رسیدن به استانداردهای آن، یکی از مهم‌ترین اولویت‌های هم‌پیوندی مردم - فضا برای رسیدن به سطح مطلوب در شهر زنان برای نسل‌های بعدی است. نکته بعدی اینکه، شاخص «وجود کاربری‌های مزاحم و ناسازگار» بیشترین ارتباط را با سایر شاخص‌های پیوند مردم - فضا داشته است. این نکته نشان می‌دهد یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار و تأثیرپذیر بر مقوله‌های فضایی، کنترل کاربری‌ها و تناسب کاربری‌ها با کارکرد محله است. با توجه به دوطرفه‌بودن پیکان روابط،

۴. بحث و نتیجه‌گیری

آنچه امروزه با عنوان هم‌پیوندی انسان - فضا از آن یاد می‌شود بیش از هر چیز متوجه نیازهای انسان شده است و درحقیقت علت ناپایداری اجتماعی عدم توجه به نیازهای انسان در مقابل پرداختن

شاخص ناسازگاری کاربری، علاوه بر اینکه به عنوان یک ناهنجاری بر ساختارهای اجتماعی و کالبدی و اقتصادی تأثیرگذار است، خود نیز موجب رشد سایر ناهنجاری و تعارضات فضایی در آینده خواهد شد.

جدول ۶. ارائه پیشنهادهای مطلوبیت‌بخشی به هم‌پیوندی مردم - فضا به منظور توانمندسازی محلات اسکان غیررسمی شهر زنجان

پیشران‌های زیست‌محیطی	پیشران‌های کالبدی	پیشران‌های اقتصادی	پیشران‌های اجتماعی
تقویت هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی شهر زنجان با رویکرد توانمندسازی			
- ارتقای کیفیت زیست در محدوده محلات غیررسمی شهر زنجان بر پایه بهره‌برداری اصولی از ویژگی‌ها و قابلیت‌های محیطی و طبیعی	- تقویت ساختار کالبدی و کارکردی محلات غیررسمی شهر زنجان و احیای فرصت‌های موجود در زمینه تعادل‌بخشی، انتظام‌بخشی و ظرفیت‌سازی در ساختار کالبدی و کارکردی	- تجدید حیات و تقویت ساختار اقتصادی و نظام فعالیتی محلات غیررسمی شهر زنجان متناسب با ظرفیت‌ها و قابلیت‌های موجود در این محدوده	- ارتقای کیفیت زیست و احیای حیات مدنی و زمینه‌سازی برای ماندگاری جمعیت بومی
- تقویت فرصت‌های طبیعی منظرسازی محلات - افزایش سطح فضای سبز و تقویت پهنه‌های سبز موجود - ارتقای کمی و کیفی و به روز کردن تأسیسات زیربنایی بهداشتی شهر به‌ویژه فاضلاب، زباله و حیوانات موذی شهر - سامان‌دهی و پاک‌سازی کاربری‌های ناسازگار از جمله انبارهای ضایعات و کارگاه‌ها - از اطراف محلات و تبدیل به کاربری‌های ارزش‌بخش و هویت‌بخش	- افزایش ایمنی سکونت و مقاوم‌سازی ابنیه موجود با استفاده از مصالح بادوام در سیستم سازه‌های ابنیه - احیای نظم کالبدی و عملکردی در محلات و تقویت نظام سلسله‌مراتبی عملکردهای شهری با توجه به شرایط و نیازهای ساکنین محله - تأمین نیازهای خدماتی ساکنین محله و احیای ساختار سلسله‌مراتبی توزیع خدمات‌رسانی در محله - تأمین پارکینگ عمومی مورد نیاز شهروندان - ترغیب ساخت در قطعات خالی و فضاهای متروکه در محله	- زمینه‌سازی جهت جلب مشارکت نهادهای دولتی و عمومی به‌ویژه بانک‌ها در جهت ارتقای ساکنین محله - افزایش حضور و فعالیت با تزریق فعالیت‌های اشتغال‌زا - توسعه طرح‌ها و برنامه‌های مشارکتی به صورت سرمایه‌گذاری مشترک نهادهای دولتی و خصوصی - تأمین منابع مالی مورد نیاز برای تملک و اجرای پیشنهادات در زمینه افزایش سطح کاربری‌های خدماتی	- کاهش فضاهای بی‌دفاع شهری و افزایش نظارت اجتماعی بر این فضاها - رفع معضلات اجتماعی محلات غیررسمی شهر زنجان و تقویت حس تعلق و روحیه جمعی ساکنین - استفاده از توان ساکنین در اداره محل سکونت خود و دخالت دادن آن‌ها در تصمیم‌گیری برای رفع مشکلات محلات - ایجاد مراکز فرهنگی و تفریحی در محلات

پیشران‌های زیست‌محیطی	پیشران‌های کالبدی	پیشران‌های اقتصادی	پیشران‌های اجتماعی
تقویت هم‌پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی شهر زنجان با رویکرد توانمندسازی			
- ایجاد سیستم مناسب مقابله با آب‌گرفتگی معابر - تدوین طرح مناسب زیست‌محیطی به منظور دوری آلودگی هوا و آلودگی ناشی از آن از جمله رفت و آمد وسایل نقلیه - تجهیز این محلات به سرویس بهداشتی عمومی با توجه به جایگاه گردشگری آن نظافت مناسب اماکن عمومی	- تقویت حس مکان در سطح محلات از طریق ارتقای ارزش‌های ادراکی و بصری فضا - جلب رضایت مردم در ارائه گزینه‌های متنوع و ارزان قیمت مسکن و ایجاد تنوع، سرزندگی، شادابی و اجتماع‌پذیری در نظام فضای شهری موجود - پیش‌بینی مکان‌هایی برای تجمع شهروندان - ایجاد کاربری‌ها و فضاهای شبانه‌روزی در مجاورت مسیر خیابان‌های محله - توسعه فضاهایی به صورت فضای مکت در فضاهای عمومی محلات - در داخل بعضی محلات عرض معابر کم است و برای رفت‌وآمد وسایل نقلیه مناسب نیستند، در برنامه‌ریزی‌های آینده باید به این امر توجه بیشتری شود - معابر به لحاظ کیفیت و به‌ویژه کف‌سازی در وضعیت مناسبی نیستند، گرچه بعضی محله‌ها کمابیش وضعیت خوبی دارند، اما باید به محله‌های دیگر نیز توجه بیشتری شود. - ایجاد و تقویت کردیدورهای بصری به منظور تثبیت و تشخیص عناصر نشانه‌ای محلات - استحکام پایین ساختمان‌های موجود در این قسمت، باعث نفوذپذیری پایین در این محله‌ها شده است	- تأمین منابع مالی مورد نیاز برای تجهیز و افزایش کیفیت مسیرها پیاده‌روی - سامان‌دهی و پالایش عملکردهای نامناسب اقتصادی در سطح محلات اعم از فعالیت‌های اقتصادی متمرکز و سیال - ترغیب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی در جهت سرمایه‌گذاری در کاروانسراها و فضاهای تاریخی محلات - اهمیت‌بخشی به صنایع دستی شهر در جهت تقویت اشتغال‌زایی و رونق صنعت گردشگری	- تقویت و توسعه NGOها با توجه به بدنه اجتماعی قوی این محلات - تشکیل نهادهای مردمی از ساکنان محلی برای اجرای پروژه‌های محرک توسعه - پیش‌بینی نیازمندی‌های خدماتی جمعیت اضافه‌شونده به محلات در جهت فرصت‌های درونی توسعه - تقویت نقش عناصر باارزش تاریخی از نظر جلب گردشگران فرهنگی - تقویت نظارت غیررسمی در شب از طریق تنوع کاربری‌ها (وجود فعالیت‌های شبانه)
- تجدید قسمت‌های آسیب‌دیده و فرسوده شبکه‌های زیست‌محیطی با توجه به پتانسیل این محلات - کنترل تردد سواره در استخوان‌بندی حرکتی و استفاده از مسیرهای پشتیبان برای انتقال بار ترافیکی و آلودگی‌های ناشی از آن	- تعدیل در سرانه‌های خدمات شهری با توجه به شکاف محله‌ای - فراهم کردن تخفیف مالیاتی برای مالکان قدیمی؛ چراکه از مزایای اصالت‌بخشی، بالا رفتن قیمت زمین و مسکن است، اما این بالا رفتن قیمت به دلیل افزایش مالیات برای مالک آن سودی ندارد و مالک مجبور به ترک محلات می‌شود. با کاهش مالیات می‌توان مالکان را در محل نگه داشت. - تأمین منابع مالی مورد نیاز برای تجهیز و افزایش کیفیت مسیرها پیاده‌روی	- در این محلات امنیت اجتماعی وضعیت مناسبی ندارد، در برنامه‌ریزی‌های آتی ایجاد مراکز فرهنگی و آموزشی لازم و همچنین ایجاد فضاهایی با کیفیت بصری مناسب می‌تواند در احساس امنیت، آرامش و آسایش مؤثر باشد. - رفع معضلات اجتماعی محلات و تقویت حس تعلق و روحیه جمعی ساکنین ایجاد مراکز فرهنگی و تفریحی در محلات	

پیشران های زیست محیطی   پیشران های کالبدی   پیشران های اقتصادی   پیشران های اجتماعی

تقویت هم پیوندی مردم - فضا در محلات غیررسمی شهر زنجان با رویکرد توانمندسازی

- کمک به مردم ساکن در این محلات برای ساخت و اجرای طرح توسط خودشان، که این امر می تواند از طریق ایجاد تعاونی ها و کمک های مالی و دادن وام صورت گیرد

- توجه به سرمایه های اجتماعی و جلب مشارکت های مردمی در حفظ و نگهداری ارزش های سکونتی محلات مورد مطالعه بر اساس اصول و معیارهای شهرسازی

- افزایش امکانات رفاهی و خدمات در محله برای ساکنان و گردشگران

- تقویت وضعیت نورپردازی محله در شب

- وضعیت روشنایی فضاهای عمومی

- ترغیب بخش خصوصی به سرمایه گذاری در لایه های زیرین محلات

- ایجاد و توسعه فضاهای تجاری مدرن در پوسته های درونی محلات برای معاصر سازی و احیای اقتصادی آن

- تقویت سرانه های خدمات شهری با توجه به کمبود محله ای

- افزایش شدت استفاده از اراضی شهری داخل محلات (براون فیلد و گرین فیلد) با توجه به ظرفیت آن در قسمت های مختلف

- انتظام بخشی به ارتفاع ساختمان ها در جداره های مهم محلات

- تسریع در ارائه خدمات و بهبود زیرساخت ها به منظور تشویق مردم به نوسازی

- طراحی مبلمان هماهنگ و چندمنظوره شهری (نیمکت، تبلیغات، سایه بان، مجسمه، نقشه راه و غیره) به ویژه در محورهای اصلی محلات

- تقویت خدمات پزشکی و بهداشتی (خانه بهداشت، درمانگاه و بیمارستان و غیره) توجه به مدیریت بحران در ساختار محلات

- استفاده از ظرفیت های توسعه درونی این محلات و عدم توسعه فیزیکی شهر در جهت تغییر کاربری اراضی باغات و کشاورزی پیرامون

- ارتقای کمی و کیفی و به روز کردن تأسیسات زیربنایی بهداشتی شهر به ویژه فاضلاب، زباله و حیوانات موذی شهر

- ایجاد پارکینگ های طبقاتی در محدوده محلات به ویژه در اراضی خالی محلات

- تشکیل نهادهای مردمی از ساکنان محلی برای اجرای پروژه های محرک توسعه

- توسعه طرح ها و برنامه های مشارکتی به صورت سرمایه گذاری مشترک نهادهای دولتی و خصوصی

- تعدیل در سرانه های خدمات شهری با توجه به شکاف محله ای

- گسترش حمل و نقل عمومی، به ویژه ایجاد یک کریدور قوی پیاده روی و تفریحی در حول لکه های گردشگری محلات

- افزایش تنوع فضایی محلات در عرصه های عمومی و همگانی

- ایجاد پارکینگ های طبقاتی در محدوده محلات به ویژه در اراضی خالی محلات

- انتقال کاربری های جاذب ترافیک به نقاط دیگر شهر برای کم کردن بار ترافیکی

- ترغیب استفاده از وسایل حمل و نقل همگانی

- ایجاد سیستم مناسب مقابله با آب گرفتگی معابر

صرف به کالبد فضا دانسته شده است. شهر سرزنده و زیست‌پذیر به لحاظ اجتماعی می‌تواند با سطوح پایین محرومیت، پیوستگی اجتماعی قوی، ارتباطات خوب و پویایی میان لایه‌های اجتماعی، روحیه جمعی و غرور مدنی، دامنه وسیعی از شیوه‌های زندگی، روابط موزون و جامعه شهری باطراوت توصیف شود. در این راستا پژوهش حاضر به سهم خود کوشید کیفیت حاکم بر هم‌پیوندی مردم - فضا بر بستر سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان (۳۴۹هکتار) را مورد توجه قرار دهد و در این مسیر با محدودیت‌هایی همچون فقدان مبانی تئوریک منسجم در حوزه هم‌پیوندی مردم - فضا و از سویی نبود تحقیقات و پژوهش‌های به‌روز و به‌هنگام در حوزه موضوعی پژوهش، همکاری ضعیف محلی ساکنین محلات در پرکردن پرسش‌نامه تحقیق و عدم اعتماد ساکنان به محقق در پاسخ‌گویی مواجهه بوده است.

بر مبنای نتایج تجزیه و به سبب معناداری مؤلفه‌های اجتماعی با ابعاد توانمندسازی، می‌توان گفت توجه به محرکه اجتماعی شرط انکارناپذیر هم‌پیوندی مردم - فضا و توانمندسازی محله‌های اسکان غیررسمی شهر زنجان بوده است؛ به عبارتی رسیدن به توانمندسازی در ابعاد کالبدی، اقتصادی و زیست‌محیطی بدون توجه به پتانسیل‌هایی چون مشارکت، احساس هویت، کیفیت روابط همسایگان و بستگان با یکدیگر، همیاری، همکاری، حمایت اجتماعی و وساطت اجتماعی بین مردم این محلات امری غیر قابل اجراست؛ بنابراین با توجه به وجود رابطه معنادار میان شاخص‌های اجتماعی و هم‌پیوندی، بی‌توجهی به ظرفیت‌های اجتماعی در تمهیدات

برنامه‌ریزی و مداخله در این ناحیه، ارتقای کیفیت زندگی، توانمندسازی و دستیابی به اهداف توسعه پایدار را با مشکلات جدی روبه‌رو خواهد کرد. بنابراین، توصیه می‌شود پیمان‌های اجتماعی حاکم بر این محدوده‌های سکونت‌دهی در اولویت توجه برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و طراحان قرار گیرد. یافته پیش‌گفته در انطباق با پژوهش **خراسانی مقدم و همکاران (۱۳۹۷)** می‌تواند مهر تأییدی بر این ادعا باشد که در سکونتگاه‌های غیررسمی حمایت اجتماعی، همیاری، مشارکت اجتماعی و اعتماد رسمی می‌تواند زیربنای توانمندسازی باشد.

یافته‌های **سرگلزایی جوان و همکاران (۱۳۹۵)**، حاکی از این امر است که یک ارتباط دوسویه بین توانمندسازی و سرمایه اجتماعی وجود دارد و هر عاملی که سبب سرمایه‌اجتماعی شود، توانمندسازی را نیز افزایش می‌دهد و برعکس. همچنین یافته‌های فوق با پژوهش **پیری و رضاییان (۱۳۹۳)** همخوانی دارد. پژوهش پیش‌گفته بیان می‌دارد که مؤلفه‌های سیاست‌دارایی بر مبنای توسعه اجتماعات محلی (سرمایه اجتماعی، سرمایه کالبدی و سرمایه مالی) در توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیر معنی‌داری دارند. همچنین یافته‌های **مسعود و حق‌وردیان (۱۳۹۱)** در رابطه با نقش سرمایه اجتماعی در توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی رشت حاکی از آن است که بین سرمایه اجتماعی و توانمندسازی رابطه معناداری وجود دارد و در صورت برنامه‌ریزی مناسب می‌توان از سرمایه اجتماعی به عنوان یک‌اهرم در توانمندسازی واحیای محله بهره‌جست.

غیررسمی حضور داشته‌اند و در آن بخش حضور آن‌ها کاملاً با جلب رضایت خودشان بوده است و در هر زمان که خواسته‌اند از پژوهش خارج شده‌اند.

حامی مالی

این مقاله حاصل یافته‌های شخصی نویسندگان بوده و فاقد حمایت‌های مالی بوده است.

مشارکت نویسندگان

تحقیق و بررسی، روش‌شناسی و مفهوم‌سازی: محمدتقی حیدری، صادق برزگر؛ محسن احدنژاد روشتی؛ پیش‌نویس: صادق برزگر و محسن احدنژاد روشتی؛ ویراستاری و نهایی‌سازی: محمدتقی حیدری

تعارض منافع

بر اساس اعلام نویسندگان، این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی ندارد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان تشکر خود را از ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر زنجان به دلیل همکاری صمیمانه و دلسوزانه که در فرایند انجام پژوهش با نگارندگان پژوهش داشته‌اند، ابراز می‌دارند.

بر اساس آنچه از نرم‌افزار MICMIC به دست آمد شاخص‌های «تناسب کاربری‌های عمومی و خدماتی با نیازهای شهروندان»، «زیبایی‌شناسی طراحی شهر»، «سیستم شبکه فاضلاب» و «خیابان‌بندی و اسکلت شهر» بیشترین ناپایداری را داشته‌اند. از بین مولفه‌ها فوق؛ شاخص «وجود کاربری‌های مزاحم و ناسازگار» بیشترین ارتباط را با سایر شاخص‌های پیوند مردم - فضا داشته‌اند. این نکته نشان می‌دهد یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار و تأثیرپذیر در مقوله توانمندسازی این محلات، کنترل کاربری‌ها و تناسب کاربری‌ها به‌ویژه تدقیق کاربری‌های عمومی متناسب با نیاز ساکنین و حذف کاربری‌های ناسازگار از این محلات بوده است. از طرفی، تبیین روابط بین مؤلفه‌ها نشان داد مقوله مسکن و رسیدن به استانداردهای آن یکی از مهم‌ترین اولویت‌های پیوند مردم - فضا برای رسیدن به سطح مطلوب در شهر زنجان برای نسل‌های بعدی بوده است. این ادعا منطبق بر یافته‌های پژوهش **حیدری و همکاران (۱۳۹۴)** است.

یافته‌های پژوهش مذکور حاکی از پایین‌بودن سطح استاندارد شاخص‌های اجتماعی و کالبدی، به‌خصوص شاخص مسکن در محله اسلام‌آباد (محله غیررسمی شهر زنجان) نسبت به شهر زنجان است. با توجه به موارد مطرح‌شده در زمینه هم‌پیوندی مردم - فضا، به منظور توانمندسازی محلات اسکان غیررسمی شهر زنجان، رعایت موارد مطرح‌شده در **جدول شماره ۶** ضروری به نظر می‌رسد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

مقاله فاقد کد اخلاقی است. گرچه در بخشی از پژوهش اصلی شهروندان ساکن سکونتگاه‌های

منابع فارسی

«شاخص‌های سرمایه اجتماعی مؤثر بر رضایتمندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله فرحزاد شمالی)». نشریه مدیریت سرمایه اجتماعی. سال ۵. شماره ۲. صص ۲۳۳-۲۶۱.

دانشپور، سید عبدالهادی و مریم چرخچیان. ۱۳۸۶. «فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی». نشریه باغ نظر. سال ۴. شماره ۷. صص. ۲۸-۱۹.

رفیعیان، مجتبی و مهسا سیفایی. ۱۳۸۴. «فضاهای عمومی شهری بازنگری و ارزیابی کیفی». هنرهای زیبا. شماره ۲۳. صص. ۴۲-۳۵.

سرگلزایی جوان، طیبه و زهره هادیانی. ۱۳۹۵. «امکان سنجی توانمندسازی محله های اسکان غیررسمی از طریق افزایش سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: محله شیرآباد شهر زاهدان)». رفاه اجتماعی. سال ۱۶. شماره ۶۳. صص. ۲۱۳-۱۸۵.

شجاعی، دلارام و پروین پرتوی. ۱۳۹۴. «عوامل مؤثر بر ایجاد و ارتقاء اجتماع پذیری در فضاهای عمومی با مقیاس های مختلف شهر تهران (نمونه موردی: فضاهای عمومی دو محله و یک ناحیه در منطقه ۷ تهران)». نشریه باغ نظر. سال ۱۲. شماره ۳۴. صص. ۱۰۳-۹۸.

صالحی نیا، مجید و غلامحسین معاریان. ۱۳۸۸. «اجتماع پذیری فضای معماری». نشریه هنرهای زیبا. معماری و شهرسازی. سال ۱. شماره ۴۰. صص. ۱۷-۵.

عزیزی، محمد مهدی و مجتبی آراسته. ۱۳۹۰. «تحلیلی بر رضایتمندی سکونتی در شهر یزد». مجله نامه معماری و شهرسازی. سال ۴. شماره ۸. صص. ۱۳۰-۱۱۱.

علیمردانی، مسعود، جمال الدین مهدی نژاد و طلیعه افهمی. ۱۳۹۴. «رشد کیفی فضای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی (نمونه موردی خیابان احمد آباد مشهد)». دو فصلنامه هنرهای کاربردی. سال ۴. شماره ۷. صص. ۱۴-۵.

قلمبر دزفولی، مریم و محمد نقی زاده. ۱۳۹۳. «طراحی فضاهای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی (مطالعه موردی: بولوار بین محله ای)». هویت شهر. سال ۸. شماره ۱۷. صص. ۲۴-۱۵.

کشاوری فضل، سمیه و ساناز منجزی. ۱۳۹۶. «نقش کیفیت فضاهای باز شهری در تعاملات اجتماعی با مقایسه موردی میدان عتیق و نقش جهان در اصفهان». فصلنامه معماری

آمارنامه شهرداری زنجان. ۱۳۹۶. قابل دسترس در: www.zanjan.ir

بختیار نصرآبادی، آمنه، حسنعلی و احمد بختیار نصرآبادی. ۱۳۹۰. «تحلیلی بر فضای شهری مردم گرا و رابطه آن با رفتار شهروندی». جامعه شناسی کاربردی. سال ۲۲. شماره ۳. صص. ۱۱۴-۱۰۱.

بندرآباد، علیرضا و فرشته احمدی نژاد. ۱۳۹۱. «ارزیابی شاخص های کیفیت زندگی با تاکید بر اصول شهر زیست پذیر در منطقه ۲۲ تهران». مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری. سال ۵. شماره ۱۶. صص. ۷۴-۵۵.

پارسی، حمید رضا. ۱۳۷۹. فضای شهری، حیات مدنی و نیروهای اجتماعی فرهنگی (خیابان کارگر). پایان نامه مقطع دکتری. دانشگاه تهران.

پوراحمد، احمد، کیومرث حبیبی و ابوالفضل مشکینی. ۱۳۸۷. از زنگان تا زنجان (سیری بر تحولات کالبدی-فضایی بافت کهن شهر). زنجان: انتشارات دانشگاه زنجان.

پیری، عیسی و مهدی رضاییان. ۱۳۹۳. «امکانسنجی توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی بر بنیان سیاست های دارایی مبنای توسعه اجتماعات محلی (مطالعه موردی: سکونتگاه های غیررسمی کلاشهر تبریز)». فصلنامه مطالعات شهری. سال ۳. شماره ۱. صص. ۷۲-۶۳.

شماعی، علی و دیگران. ۱۳۹۵. «تحلیل زیست پذیری بافت های فرسوده شهری (مورد پژوهی: بافت فرسوده شهر زنجان)». مجله پژوهش های جغرافیای انسانی. سال ۴۸. شماره ۴. صص. ۷۹۹-۷۸۳.

حیدری، محمد جواد و فاطمه لطفی. ۱۳۹۴. «ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی در شهر زنجان (مطالعه ی موردی: محله ی اسلام آباد)». فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس. سال ۷. شماره ۶۲. صص. ۱۷۶-۱۵۱.

خامنه زاده، حنا. ۱۳۹۱. طراحی کتابشهر تبریز با رویکرد احیاء مدنی و حیات جمعی. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تبریز.

خراسانی مقدم، صبا، فرهنگ مظفر و سید باقر حسینی. ۱۳۹۷.

- سبز، سال ۳، شماره ۹، صص ۵۹-۴۱.
- گلکاری، کوروش. ۱۳۷۹. «مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری». نشریه صفا، سال ۱۱، شماره ۳۲، صص. ۶۵-۳۸.
- لینچ، کوین. ۱۳۹۲. تئوری شکل شهر. ترجمه سید حسین بحرینی. تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- محمدی، محمود، احمد شاه‌یوندی و آرزو ایزدی. ۲۹۳۱. «سنجش شاخص‌های مؤثر بر مطلوبیت محلات شهری با استفاده از معادله رگرسیونی چند متغیره (مطالعه موردی: محلات شهر اصفهان)». برنامه ریزی فضایی. سال ۳، شماره ۳، صص. ۱۰۷-۱۲۴.
- مرصوسی، نفیسه و دیگران. ۱۳۹۲. «ارزیابی توسعه پایدار کلان‌شهر تبریز». بوم‌شناسی شهری. سال ۴، شماره ۸، صص. ۴۵-۶۶.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۹۸. سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان زنجان (۱۳۹۵). تهران: انتشارات مرکز آمار ایران.
- مسعود، محمد و فاطمه حق وردیان. ۱۳۹۱. «نقش سرمایه اجتماعی بر توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی (مطالعه موردی: پیرامون محله استخر عینک رشت)». چشم انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی). سال ۷، شماره ۸۱، صص. ۱۴۰-۱۲۸.
- مهندسین مشاور آرمانشهر. ۱۳۸۸. مطالعات وضع موجود بافت فرسوده شهر زنجان. زنجان: اداره کل راه و شهرسازی استان زنجان.
- مهندسین مشاور تدبیر شهر ۱۳۹۰. مطالعات امکان‌سنجی بهسازی شهرنگر و توانمندسازی اجتماعی محلات فقیر نشین شهر زنجان. زنجان: سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان.
- نظری، هانیه. ۷۹۳۱. واکاوی کیفیت فضاهای شهری با رویکرد ارتقاء هم‌پیوندی مردم با فضا (نمونه موردی بازار تاریخی شهر زنجان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.

References

- Alimardani, Masoud and Jamaledin Mehdinejad and Talieh Afhami. 2015. "The Qualitative Growth of Urban Space to Enhance Social Interaction (Case study: Ahmad Abad, Street, Mashhad) (Persian)." *Honar-Ha-Ye-Karbordi*. vol. 4. no. 7. pp. 5-14. https://aaj.semnan.ac.ir/article_2594.html
- Appleyard, Donald. 1981. *Livable streets*, Berkeley, California: University of California Press.
- Bahrainy, Hossein. 2016. *Urban Design Process* (Persian). Tehran: University of Tehran Press. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/567765>
- Bakhtiar Nasrabadi, Ameneh, Hassanali and Ahmad Bakhtiar Nasrabadi. 2011. "An Analysis of Socio Petal Urban Space and Its Relationship with Citizenship Behavior (Persian)". *Journal of Applied Sociology*. Vol. 22. no. 3. pp. 101-114. http://jas.ui.ac.ir/article_18236.html
- Bandarabad, Alireza and Fereshteh Ahmadinejad. 2014. "Assessment of Quality of Life with Emphasis on the Principles of Habitable Cities in the Region 22 of Tehran (Persian)." *Research and Urban Planning*. vol. 5. no. 16. pp. 55-74. <https://www.sid.ir/En/Journal/ViewPaper.aspx?ID=384430>
- Bienstock, Carol & Demoranville, Carol and Smith, Rachel. 2003. Organizational citizenship behavior and service quality. *Journal of Services Marketing*, vol. 17. no. 4. pp. 357-378. [DOI:10.1108/08876040310482775]
- Carmona, Matthew, et al. 2003. *Public Places and Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. London: Architectural Press, Oxford. https://books.google.com/books/about/Public_Places_Urban_Spaces.html?id=nzX8P34xbo0C
- Cervero, Robert, and Michael Duncan. 2002. *Residential Self Selection and Rail Commuting: A Nested Logit Analysis*. Berkeley: University of California. <http://reconnectingamerica.org/assets/Uploads/604.pdf>
- Cross Eileen, Jennifer. 2003. *Conceptualizing Community Attachment*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/268273144_Conceptualizing_Community_Attachment
- Daneshpour, Abdolhadi And Maryam Charkhchyan. 2007. "Public Spaces and Factors Affecting Collective Life (Persian)." *Baghe-Nazar*. vol. 4. no. 7. pp. 19-28. http://www.baghe-sj.com/article_64.html
- Efroymson, Debra, Tran Thi Kieu Thanh Ha and Pham Thu Ha. 2009. *Public Spaces: How They Humanize Cities*. Dhaka: Health Bridge. https://healthbridge.ca/images/uploads/library/Public_Spaces_How_they_Humanize_Cities.pdf
- Farlex. 2020. *The Free Dictionary* [Internet]. 27 April. Available at: <http://www.thefreedictionary.com>.
- Gehl, Jan. 2008. *Life between Buildings: Using Public Space*. Translated by Shima Shašti (Persian). Tehran: Jahad Daneshgahi Publications. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/4994035>
- Ghalambor Dezfily, Maryam and Mohammad Naghizadeh. 2014. "Urban Design in the Context of Social Interaction Enhancement (Case Study: Street between Neighborhoods) (Persian)." *Hoviatshahr*. vol. 8. no. 17. pp. 15-24. http://hoviatshahr.srbiau.ac.ir/article_3164.html
- Golokar, Koorosh. 2001. "Components of Urban Design Quality (Persian)". *Soffeh*. vol. 11. no. 32. pp. 38-65. <https://www.sid.ir/En/Journal/ViewPaper.aspx?ID=49054>
- Heidari, Mohammad Javad and Fatemeh Lotfi. 2016. "Organization and Improvement of Informal Settlement in Zanjan City (Case Study: Islamabad Area) (Persian)". *Geographical Journal of Chashmandaz-E-Zagros*. vol. 7. no. 26. pp. 151-176. http://zagros.iaub.ac.ir/article_521338_cf02580c28d4cdb4b9956f719be5dc7.pdf
- Hummon, David Mark .1992. "Community Attachment: Local Sentiment and Sense of Place". *Place Attachment*. vol. 12. pp. 253-278. [DOI:10.1007/978-1-4684-8753-4_12]
- Jiven, Gunilan and Peter Larkham .2003. "Sense of Place: Authenticity and Character". *Journal of Urban Design*. vol. 8. no. 1. pp. 67-81. [DOI:10.1080/1357480032000064773]
- Karbalaei Hossini Ghiyasvand, Abolfazl and Jamaledin Soheili. 2019. "The Role of Environmental Physical Indicators in Sociability of Cultural Spaces Using Space Syntax Technique, Case Study: Dezfol and Niavaran Cultural Complexes (Persian)." *Journal of Architecture, Urban Design and Urban Planning*. vol. 11. no. 25. pp. 361-373. http://www.armanshahrjournal.com/article_85140.html

- Keshavarz Fazl, Somayyeh and Sanaz Monjezi. 2018. "The Role of Quality of Urban Open Spaces in Social Interactions with a Case Study of Atiq Square and Naghsh Jahan in Isfahan (Persian)." Green Architecture. vol. 3. no. 9. pp. 41-59. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=466971>
- Khamenezadeh, Hannaneh. 2013. Design of Tabriz Book City with the Approach of Civic Revival and Collective Life (Persian). MA thesis. Tabriz University. <https://ganj-old.irandoc.ac.ir/articles/599952>
- Khorasani Moghadam, Saba, Farhang Mozaffar and Seyed Bagher Hosseini. 2018. "Social Capital Indicators Affecting Resident's Satisfaction in Informal Settlements (Case: Farahzad-Tehran, North Farahzad) (Persian)." Social Capital Management. vol. 5. no. 2. pp. 233-261. https://jscm.ut.ac.ir/article_67384.html
- Kurniawati, Wakhidah. 2012. "Public Space for Marginal People". Procedia-social and Behavioral Sciences. vol. 36. pp. 476-484. [DOI:10.1016/j.sbspro.2012.03.052]
- Lynch, Kevin. 2013. A Theory of Good City Form. Translated by Seyyed Hossein Bahreini (Persian). Tehran: Tehran University Press. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/646637>
- Marsosi, Nafiseh. 2013. "Evaluation of Sustainable Development of Tabriz Metropolis (Persian)." Biannual Journal of Urban Ecology Researches. vol. 4. no. 8. pp. 45-66. http://grup.journals.pnu.ac.ir/article_1132.html
- Masoud, Mohamad, and Fatemeh Haghverdian. 2012. "The Role of Social Capital on Empowerment of the Informal Settlements (Case Study: Around of Eynak Neighborhood in Rasht City) (Persian)." Journal of Studies of Human Settlement Planning (JSHSP). vol. 7. no. 18. pp. 128-140. http://jshsp.iaurasht.ac.ir/article_519053.html
- Mohamadi, Mahmoud, Ahmad Shahivandi and Arezoo Izadi. Evaluation of Influencing Indicators of Urban Neighborhoods Desirability by Regression Equation (Case Study: Neighborhoods of Esfahan City) (Persian)." Journal of Spatial Planning. vol. 3. no. 3. pp. 107-124. http://sppl.ui.ac.ir/article_15963.html
- Mohandesin MoshaverArmanShahr. 2009. Current Situation Studies of The Worn-Out Texture of Zanjan City. Zanjan: General Administration of Roads and Urban Development Library of Zanjan Province.
- Mohandesin Moshaver Tadbir Shahr. 2011. Feasibility Studies for Urban Improvement and Aocial Empowerment of Poor Neighborhoods in Zanjan. Zanjan: General Administration of Roads and Urban Development Library of Zanjan Province.
- Nazari, Hanieh. 2018. Analysis of the quality of urban spaces with the approach of promoting people's connection with space (a case study of the historical bazaar of Zanjan). MSc thesis. Shahid Rajaei Teacher Training University.
- Negintaji, Samad, Mojtaba Ansari and Hassanali Pourmand. 2017. "Explanation of the Relationship Between Human and Place in Architecture Design Process by a Phenomenological Approach (Persian)." Honar-Ha-Ye-Ziba Memari—va- ShahrSazi. vol. 22. no. 4. pp. 71-80. https://jfaup.ut.ac.ir/article_65698.html
- Norberg-Schulz, Christian, 2005, The Meaning of Habitat. Translated by A, Yar ahmadi, Agah, Tehran, Khak.
- Osmand, Humphry. (1957). Function as the Basis of Psychiatric Ward Design. New York: Holt Rinehrt and Winston. <https://ps.psychiatryonline.org/doi/abs/10.1176/ps.8.4.23?journalCode=ps>
- Parsi, Hamidreza. 2000. Urban Space, Civic Life and Socio-Cultural Forces (Kargar Street) (Persian). PhD thesis. Tehran University. <http://www.noandishaan.com/uploads/do.php?id=3839>
- Piri, Isa and Mehdi Rezaeian. 2014. Empowerment of Informal Settlements Based on Asset Based Policies of Communities Development (Persian)." Journal of Urban Studies. vol. 3. no. 10 pp. 63-72. http://urbstudies.uok.ac.ir/article_8767.html
- Pourahmad, Ahmad, Kyoumars Habibi and Abolfazl Meshkini. From Zangan to Zanjan (Persian). Zanjan: Zanjan University Press. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1212609>
- Rafieian, Mojtaba and Seyfaei Mahsa. 2005. "Urban Public Spaces: Quality Review and Evaluation (Persian)." Honar-Ha-Ye-Ziba. no. 23. pp. 35-42. <https://www.sid.ir/En/Journal/ViewPaper.aspx?ID=69502>
- Salehinia, Majid and Gholamhossein Memarian. 2012. "Sociopetaloid of Architecture Space (Persian)." Honar-Ha-Ye-Ziba. vol. 1. no. 40. pp. 5-17. https://jfaup.ut.ac.ir/article_68355.html

- Sargolzaee Javan, Taiebeh and Zohreh Hadyani. 2017. "Inves Tigating the Feasibility of Empowering Theinformal Settlements Quarters by Increasing Thesocial Capital in Shir-Abad Quarter of Zahedan (Persain)." Social Welfare. vol. 16. no. 63. pp. 185-213. <https://www.sid.ir/En/Journal/ViewPaper.aspx?ID=612362>
- Shojaee, Delaram and Parvin Partovi. 2015. "Analysis of Factors Affecting the Creation and Promotion of Sociability In Public Spaces in Different Scales of Tehran City (Case Studies: Two Neighborhoods and an Area in District 7 Tehran) (Persian)." Bagh-E Nazar. vol. 12. no. 34. pp. 98-103. <https://www.sid.ir/En/Journal/ViewPaper.aspx?ID=494352>
- Southworth, Michael. 2003. "Measuring the liveable city." Built Environment. vol. 29. no. 4. pp. 343-354.
- Timmer, Vanessa, Nola-Kate, Seymour. 2005. "The World Urban Forum 2006." International Centre for Sustainable Cities. https://www2.gov.bc.ca/assets/gov/british-columbians-our-governments/local-governments/planning-land-use/wuf_the_livable_city.pdf
- Whyte, William H. 1980. Social Life in Small Urban Spaces. New York: The Municipal of art Society of New York. https://books.google.com/books/about/The_Social_Life_of_Small_Urban_Spaces.html?id=ugexAAAAIAAJ
- Zanjan Municipality Statistics. 2017. Available at: www.zanjan.ir